

Verslag van het vijfde symposium van de Nederlands-Duitse Kring voor Adelsgeschiedenis: Nobilitas litigat. Adellijke strijdcultuur

Gunnar Teske

Op 7 en 8 juni 2018 kwamen de leden van de Nederlands-Duitse Kring voor Adelsgeschiedenis (Deutsch-Niederländische Arbeitskreis für Adelsgeschichte), sprekers en geïnteresseerden in Lüdinghausen op Burg Vischering samen voor een symposium over adellijke strijdcultuur.

Maarten van Driel, voormalig archivaris bij het Gelders Archief en medeoprichter van de kring, stelde in zijn inleidende voordracht enige vragen die het symposium trachtte te beantwoorden. Volgens Van Driel is een conflict in de eerste plaats een uiting van een relatie. Omdat het het bereik van het symposium te boven zou gaan om de adel als groep nauwkeurig te definiëren en de grens met andere groepen te bepalen, stelde hij voor ervan uit te gaan dat te allen tijde een globaal bekend was, wie als adellijk gold. Van Driel achtte het vruchtbaarder een typologie als onderdeel van een algemene conflicttypologie te ontwikkelen. Als criteria stelde hij voor: de deelnemende partijen (adel vs. adel, adel vs. niet-adel, adel vs. parvenu's), onder wie ook vrouwen als een eigen groep te beschouwen zijn; de onderwerpen van strijd (materieel, immaterieel, familie) en de vormen van strijd (met of zonder geweld). Ten slotte pleitte Van Driel hartstochtelijk voor de opbouw van een open databank in het kader van historisch netwerkonderzoek (Historical Network Research), die bijvoorbeeld op het project "Mapping Medieval Conflicts" van het Historische Institut der Österreichischen Akademie der Wissenschaften kan aansluiten (<http://oeaw.academia.edu/MappingMedievalConflict>).

In totaal behandelden dertien bijdragen vervolgens de thema's "Adellijk zelfbewustzijn en representatie", "Gerechtelijke begrenzingen", "Gewelddadige standsconflicten" en "Geweldloze standsconflicten".

Bij het zelfbewustzijn van de adel speelden sinds de Middeleeuwen de inzet van wapens en de aanval en verdediging op zich een grote rol. Dat blijkt uit de vele wapenschilden en helmtekens in de heraldiek en uit de wapensagen van adellijke families.¹ Op vergelijkbare wijze getuigen de poortgebouwen, die dikwijls bij latere verbouwingen gespaard bleven, van de oorspronkelijke militaire functie van deze gebouwen.² Ten slotte worden ook de wapens van edelen die een voor edelen typerende militaire carrière maakten, als gevelversiering op hun huizen aangebracht.³

De onderwerpen van de adellijke strijd zijn, zoals te verwachten is, macht en het vermogen de bescherming van onderdanen invulling te geven,⁴ materieel gewin⁵ en het geslacht, zowel in relatie tot de erfopvolging⁶ als tot de afstamming, waarover vanaf het eind van de 19de tot het midden van de 20ste eeuw in Nederland hevige polemieken in publicaties gevoerd werden.⁷ Een telkens

¹ Redmer Alma, Een symbolische uitlaatklep voor adellijke strijdcultuur.

² Ben Olde Meierink, De kasteelpoort als representant van het adellijke strijdtoneel.

³ Johan Carel Bierens de Haan, Huis Eerde en de militair-adellijke distinctie van de bouwheer Johan Werner van Pallandt.

⁴ Ralf-Peter Fuchs, Der Tod des Wennemar von Brempt, Herrn zu Witten 1585. Gewaltpraktiken in einer kleinen Adelsheerrschaft.

⁵ Jan Keupp, "Reiten, Rauben ist doch keine Schand...". Ein Gewaltunternehmer auf Burg Lüdinghausen (1450-1458).

⁶ Lennart Pieper, Lippe contra Lippe. Innerdynastische Sukzessionskonflikte im 17. Jahrhundert.

⁷ Conrad Gietman, De strijd om de stamreeksen.

terugkerend sleutelbegrip was tenslotte het eerbegrip, de 'gepropageerde identiteit' van de adel (R.-P. Fuchs). De verdeding daarvan nam vooral in de 19de eeuw, na een verlies aan politieke invloed, in duels in Pruisen buitensporige vormen aan, zich niets aantrekkend van wettelijke of kerkelijke verboden.⁸

De middelen die door edelen voor de strijd ingezet werden, zijn veelsoortig. Vooral in de Middeleeuwen zijn er gevallen van openlijk geweld en moord, ook collectief jegens de landsheer en dikwijls met het schenden van diens lijk, als hij de machtspositie van de adel bedreigde.⁹ In dat geval geschiedde het in de voor de geweldsondernemer risicovolle rechtsvorm van een vete.¹⁰ In een geval in de vroege Nieuwe Tijd onttaarde een strijd om de heerschappij over Witten in een tweekamp,¹¹ een vorm die aan het einde van de 18de en vooral in de 19de eeuw de sterk geritualiseerde vorm van het duel aannam.¹² Het duel was in eerste instantie beperkt tot de groepen die voor genoegdoening vatbaar waren, als adellijke officieren, ambtenaren en studenten, om zich later uit te breiden naar de burgerij.

Sinds de vroege Nieuwe Tijd speelde in toenemende mate de bewuste kleinering en vernedering van de tegenstander een rol,¹³ waarvoor men zich ook van pamfletten bediende,¹⁴ zoals uit de strijd tussen Goddert von Harmen en Lambert von Oer in de 16de eeuw blijkt. Na het bijleggen van die strijd gold een amnestie, waardoor de strijder zelfs een functie kon bekleden in het gebied dat hij tevoren nog bespot had.¹⁵ Tenslotte was ook het gerechtelijk proces een belangrijk middel bij onenigheid. Voor gerechtelijke strijd spelen archieven een grote rol, om met schriftelijke getuigenissen het proces en daarmee het conflict te beïnvloeden.¹⁶ Omgekeerd danken wij de bronnenoverlevering in het bijzonder aan het doel om slagvaardig bewijsmateriaal voor het gerecht in te kunnen zetten.¹⁷

Voor de vraag op welke wijze vrouwen deelnamen aan conflicten onder de adel, was oorspronkelijk een aparte bijdrage voorzien, die later teruggetrokken werd. Een voorbeeld hiervan wordt echter gegeven door de Lippische prinsesroof, waarbij de weduwe van de landsheer om de opvolging door haar minderjarige zoon te verzekeren, deze liet ontvoeren en buitenlands brengen om hem tegen zijn oom te beschermen.¹⁸

Ten slotte worden nog twee vroege pogingen om geweld te beperken behandeld: Koning Otto IV richtte Pinksteren 1209 op een hofdag te Brunswijk vóór zijn vertrek naar Rome om tot keizer gekroond te worden naar het mythische voorbeeld van de Tafelronde van koning Arthur, die hij in zijn jeugd aan het hof van zijn oom Richard Leeuwenhart had leren kennen, een riddergezelschap op,

⁸ Horst Conrad, *Das Spiel mit dem Tod. Duelle in Westfalen im 19. Jahrhundert.*

⁹ Stephanie Palek, *Mittelalterliche Klerikermorde durch Adelige im Vergleich.*

¹⁰ Keupp, *Gewaltunternehmer.*

¹¹ Fuchs, *Gewaltpraktiken.*

¹² Conrad, *Duelle.*

¹³ Gerd Dethlefs, *Gewalt oder gerechtes Zwangsmittel? Das eiserne Halsband des Lambert von Oer als Dokument adeliger Streitkultur um 1500; Pieper, Sukzessionskonflikt; Gietman, Stamreeksen.*

¹⁴ Pieper, *Sukzessionskonflikt; Gietman, Stamreeksen.*

¹⁵ Dethlefs, *Zwangsmittel.*

¹⁶ Wencke Hinz, *Adelsarchive als Mittel der Streitkultur? Ein Forschungsbericht am Beispiel der Lüneburger Adels; Dethlefs, Zwangsmittel; Pieper, Sukzessionsstreit.*

¹⁷ Keupp, *Gewaltunternehmer.*

¹⁸ Pieper, *Sukzessionsstreit.*

waarin alle rangonderscheiden geslecht werden. Het symbool van deze "Grote Compagnie", zoals het gezelschap in contemporaine literaire bronnen heette, was de vijfbladige roos, dat onder andere door de heren van Lippe als nieuw wapenbeeld aangenomen werd in plaats van de tot dan toe gevoerde leeuw. Het gezelschap is vooral aantoonbaar door het Quedlinburger wapenkastje, met 33 gelijkvormige wapens van vorsten, graven, edelheren en ministerialen, maar ook door kloosteroorkonden en bouwkundige sporen.¹⁹ Het leengericht te Werden werd in de late Middeleeuwen collegiaal bezet door de leenmannen, onder wie af en toe ook burgers, totdat de langdurige en door de gezamenlijke maaltijd ook dure leenprocessen door een romeinsrechtelijk procesrecht onder de leenheer werd vervangen. Aan de linker Rijnsoever ontstond het bijzondere type van de "mankamers".²⁰ In de loop van de 16de eeuw ontplooiden de beide hoogste rijksgerechten, het Rijkskamergerecht en de Rijkshofraad, hun vredebrengende werking. Er werd echter tot in de 17de eeuw ongaarne een beroep op hen gedaan bij conflicten tussen de rijksonmiddellijke adel, omdat deze er moeite mee had een gerechtelijke instantie boven zich te erkennen.²¹

Ter afsluiting juichten de deelnemers van het symposium het voorstel van Van Driel toe om een databank op te zetten om de informatie over adellijke conflicten te koppelen, al achtte de Kring zich overvraagd om zelf een dergelijk netwerk op te bouwen en te onderhouden. Daarvoor zijn eerder initiatieven vanuit de academische wereld te verwachten.

¹⁹ Ulrich Hucker, Eine hochmittelalterliche Rittergesellschaft als Instrument des Friedens und der Verständigung

²⁰ Martin Früh, "Want manrechten ind scepenrechten tweerley syn." Niederrheinischer Adel vor dem Lehngericht.

²¹ Pieper, Sukzessionsstreit.